

Zwyczaje wielkopostne i wielkanocne

Znak jakości przyznany CBOS przez
Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 20 stycznia 2020 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

Nie ulega wątpliwości, że Święta Wielkanocne spędzimy w tym roku inaczej niż zwykle. Ci, którzy zazwyczaj przeżywali je na sposób religijny, uczestnicząc w obchodach kościelnych, nie będą mieli takiej możliwości. Ze względu na światową epidemię koronawirusa SARS-CoV-2 właściwie zawieszono publiczne sprawowanie kultu – w kościele naraz może się znajdować nie więcej niż pięć osób. Ci, którzy traktują Wielkanoc jako wydarzenie przede wszystkim rodzinne, także doświadczą jej w tym roku inaczej – w małym gronie, we własnych domach, stosując się do wytycznych rządu i ekspertów zalecających samoizolację oraz zachowanie fizycznego dystansu od innych (*social distancing*).

Rodzi się oczywiste pytanie, czy to doświadczenie wpłynie na sposób obchodzenia Świąt Wielkanocnych i Wielkiego Postu w dłuższej perspektywie. Tego nie wiemy. Trzeba jednak pamiętać, że jest to okres od setek lat zajmujący istotne miejsce w polskim kalendarzu obrzędowym, a tradycje jego obchodzenia są bardzo silnie zakorzenione w naszej kulturze. W naszych badaniach dotyczących przeżywania Wielkanocy, prowadzonych od początku XXI wieku, obserwujemy pewne zmiany zwyczajów. Są to jednak ruchy bardzo powolne; trudno oczekiwać, by nawet dramatyczne wydarzenia – jak obecna epidemia – spowodowały nagłą zmianę w tak ważnym kulturowo obszarze.

W marcowym badaniu¹ po raz kolejny pytaliśmy respondentów, czy oni sami i ich rodziny kultywują tradycje wielkanocne i wielkopostne. W tym roku kontekst jest wyjątkowy: badani, którzy chcieliby obchodzić święta w tradycyjny sposób, nie będą mieli takiej możliwości. Mogło to w pewnym stopniu wpłynąć na ich odpowiedzi. Pytania dotyczą jednak raczej ogólnych postaw wobec świętowania niż konkretnych zamiarów związanych z tegorocznymi świętami, co może ograniczać wpływ nadzwyczajnych okoliczności na wyniki.

Trzeba też pamiętać, że marcowe badanie rozpoczęło się już po poinformowaniu przez Ministerstwo Zdrowia o pierwszym polskim przypadku pacjenta zarażonego koronawirusem, ale jeszcze przed wprowadzeniem w naszym kraju pierwszych nadzwyczajnych środków prewencyjnych związanych z epidemią. Sytuacja w trakcie realizacji sondażu zmieniała się bardzo dynamicznie: wprowadzano kolejne ograniczenia, takie jak odwołanie imprez masowych, zawieszenie zajęć na uczelniach, w przedszkolach, szkołach i placówkach oświatowych, zaś 13 marca 2020 roku ogłoszono stan zagrożenia epidemicznego. Oznacza to, że respondenci udzielający odpowiedzi w ostatnich dniach trwania badania robili to w innych okolicznościach niż odpowiadający jako pierwsi.

Z tych powodów wyniki przedstawione niżej trzeba traktować z dużą ostrożnością.

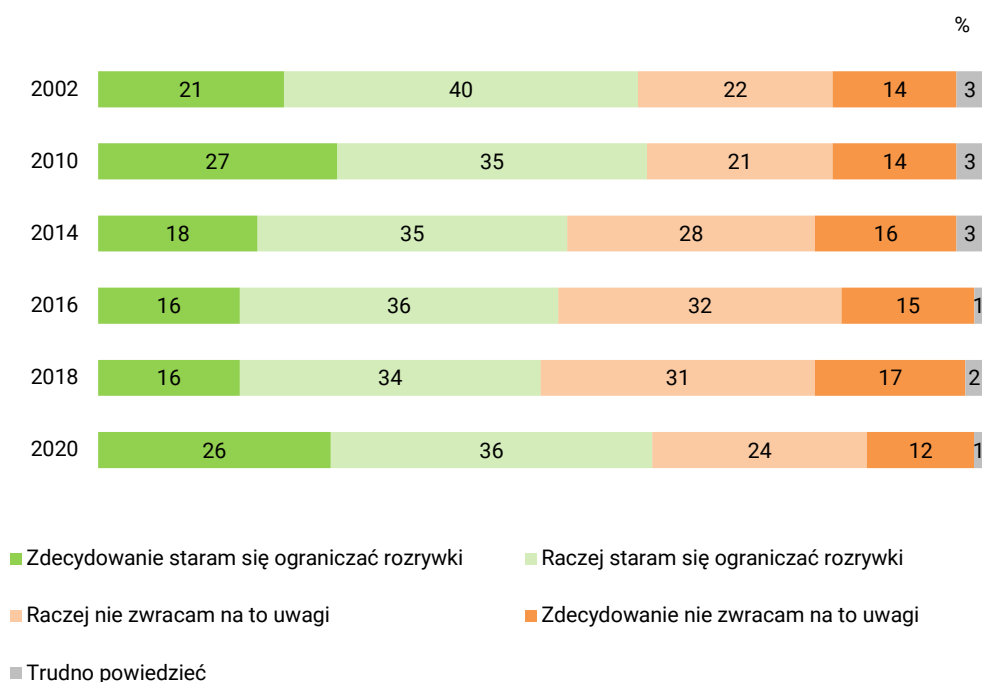
¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (358) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich wspomaganych komputerowo (CAPI) w dniach 5–15 marca 2020 roku na liczącej 875 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

WIELKOPOSTNE WYRZECZENIA

Wielki Post to w chrześcijaństwie tradycyjny okres pokuty: odmawiania sobie niektórych przyjemności, by zaoszczędzony czas i pieniądze przeznaczyć na modlitwę i jałmużnę, i dzięki temu dobrze przygotować się do nadchodzących świąt. Z deklaracji badanych wynika, że niemal dwie trzecie z nich (62%) w jakimś stopniu ogranicza w tym okresie rozrywki.

CBOS

RYS. 1. Czy w okresie Wielkiego Postu stara się Pan(i) jakoś ograniczać rozrywki, rzadziej oglądać telewizję, nie chodzić na zabawy czy do kina, nie słuchać muzyki rozrywkowej itp., czy też, jak wiele innych osób, raczej nie zwraca Pan(i) na to uwagi?

Odsetek osób twierdzących, że zdecydowanie starają się ograniczać rozrywki, wzrósł o 10 punktów procentowych w stosunku do pomiaru z roku 2018. Ciężko jednak przesądzić, czy nie jest to efekt obecnej sytuacji na świecie. Udział w części aktywności, o które pytamy (chodzenie na zabawy czy do kina), jest w obecnym czasie niemożliwy ze względów epidemiologicznych. Trudno jest więc powiedzieć, czy obserwujemy wzmożenie religijne czy raczej sanitarne.

ŚWIĘTOWANIE WIELKANOCY

Wielkanoc jest przeżywana najczęściej jako święto rodzinne – w ten sposób określa ją dwie trzecie (67%) ankietowanych. W drugiej kolejności jest ona postrzegana jako przeżycie religijne (51%). Podobny odsetek respondentów uznaje ją przede wszystkim za miłą tradycję (45%). Inne odpowiedzi wskazywane są rzadko.

CBOS

RYS. 2. Czym dla Pana(i) są Święta Wielkanocne? Czy są one przede wszystkim:

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wybrać dwie odpowiedzi

Co zrozumiałe, sposób przeżywania świąt Wielkanocy zależy przede wszystkim od religijności badanych. Właściwie wszyscy obchodzą te święta rodzinnie. Badani częściej uczestniczący w praktykach religijnych w większości jako drugi najważniejszy wymiar przeżywania świąt wskazują doświadczenie religijne, a biorący w nich udział rzadziej – miłą tradycję (zob. tabelę aneksową 2).

Pod tym względem wyróżniają się badani w ogóle nieuczestniczący w praktykach religijnych: relatywnie częściej traktują Wielkanoc jako przerwę w pracy, okazję do wypoczynku (20%) i do spotkań z przyjaciółmi (18%).

Sposób przeżywania Świąt Wielkanocnych właściwie nie zmienił się od momentu, w którym zaczęliśmy badać tę kwestię (w roku 1994). Zawsze były one postrzegane przede wszystkim jako święto rodzinne, a rzadziej jako przeżycie religijne lub miła tradycja.

TABELA 1

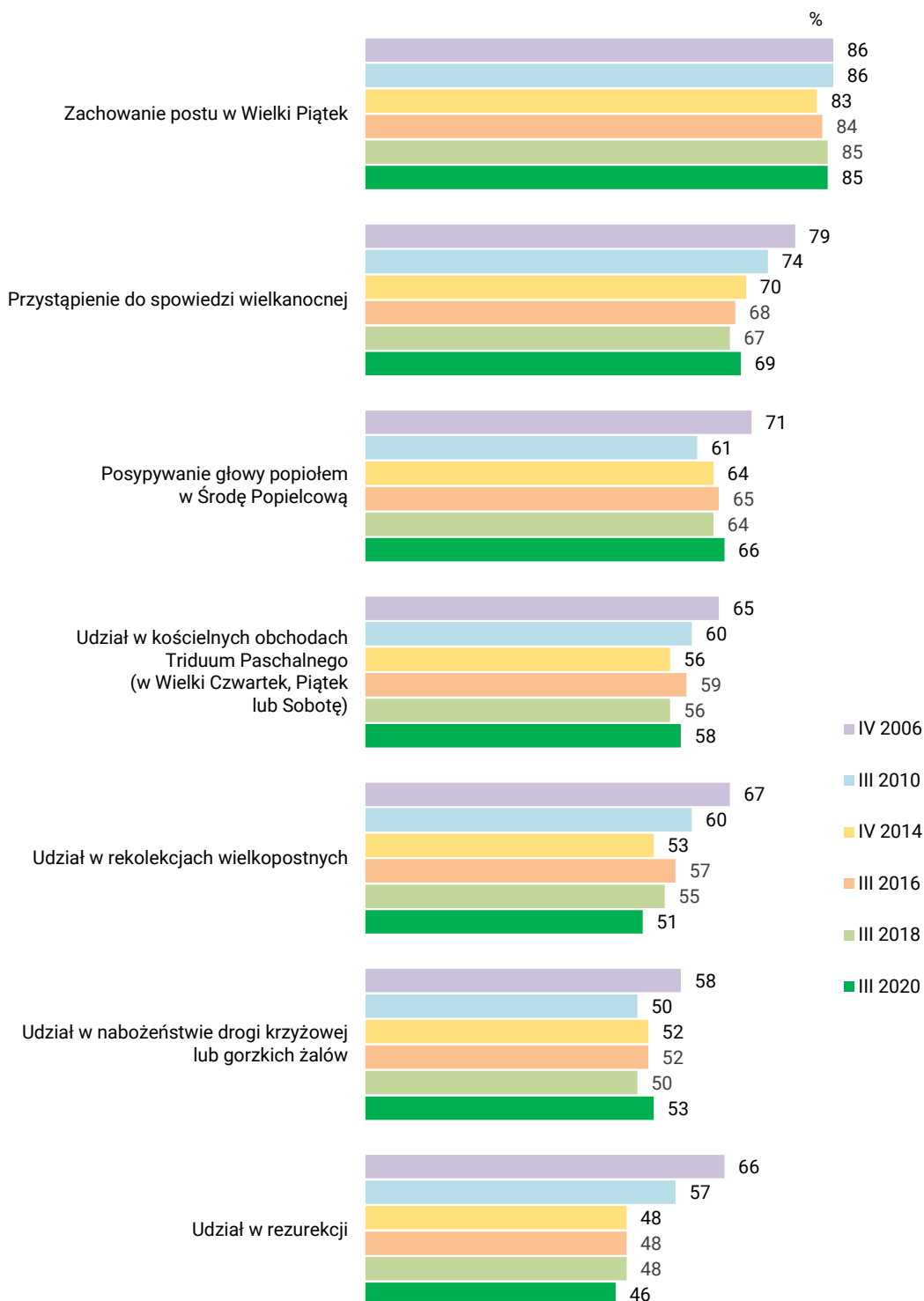
Czym dla Pana(i) są Świąta Wielkanocne? Czy są one przede wszystkim:	Wskazania respondentów według terminów badań										
	1994	1997	1998	1999	2000	2005	2010	2014	2016	2018	2020
	w procentach										
– świętem rodzinnym	63	61	69	69	70	61	62	63	70	67	67
– przeżyciem religijnym	49	53	46	48	50	47	46	44	46	44	51
– miłą tradycją	50	50	53	50	49	55	45	44	42	43	45
– wypoczynkiem, przerwą w pracy	12	15	12	12	11	12	13	16	13	14	8
– okazją do spotkań z przyjaciółmi	9	9	9	9	9	8	8	8	6	7	6
– kłopotem i wysiłkiem związanym ze świątecznymi przygotowaniem	9	5	3	5	3	5	5	3	4	5	2
– okazją do jedzenia i picia	3	2	2	3	2	3	3	1	2	2	2
– czymś innym	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1

KULTYWOWANIE TRADYCJI WIELKOPOSTNYCH I WIELKANOCNYCH

Badanych pytaliśmy także, jakie tradycje wielkopostne i wielkanocne kultywują oraz które z nich są obecne w ich rodzinach.

Pierwsza grupa zwyczajów, o które pytaliśmy, to indywidualne praktyki religijne. Wśród nich, podobnie jak w latach ubiegłych, najbardziej rozpowszechnione jest zachowanie postu w Wielki Piątek (deklaruje je 85% respondentów), a w dalszej kolejności przystąpienie do spowiedzi wielkanocnej (69%) i posypanie głowy popiołem w Środę Popielcową (66%). Ponad połowa ankietowanych twierdzi także, że bierze udział w kościelnych obchodach Triduum Paschalnego (58%), w drodze krzyżowej lub gorzkich żalach (53%) oraz w rekolekcjach wielkopostnych (51%). Niewiele mniej (46%) deklaruje, że uczestniczy w rezurekcji – niedzielnej mszy wielkanocnej.

RYS. 3. Które z wymienionych wielkopostnych oraz wielkanocnych praktyk religijnych Pan(i) osobiście zachowuje?

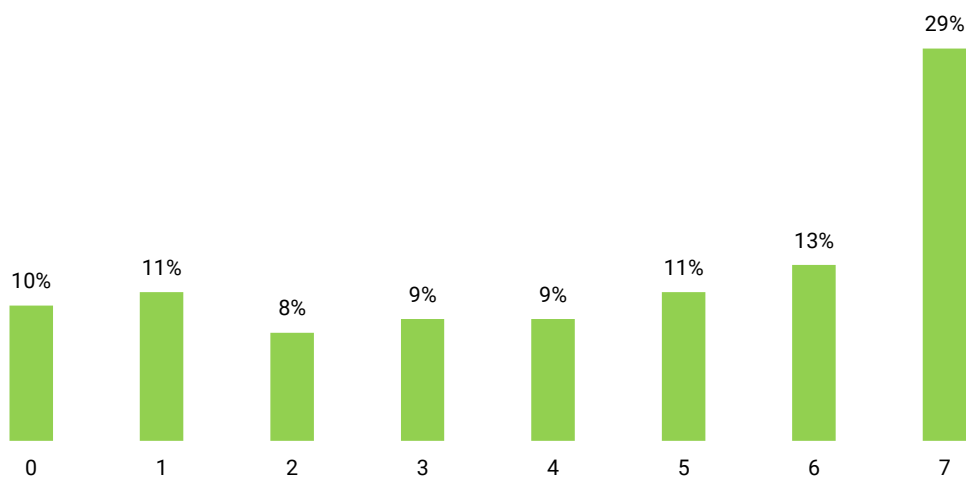
Co interesujące, zachowanie postu w Wielki Piątek jest tradycją praktykowaną nawet przez znaczący odsetek badanych nigdy nieuczestniczących w praktykach religijnych (40%) oraz przez zdecydowaną większość respondentów biorących w nich udział tylko kilka razy w roku (80%).

Deklarowany poziom uczestnictwa w religijnych praktykach wielkopostnych i wielkanocnych pozostaje dość stabilny w ostatnich latach, chociaż w stosunku do pomiaru z roku 2006 obserwujemy spadek rozpowszechnienia wszystkich wymienionych praktyk, z wyjątkiem wielkopiątkowego postu. Najwyraźniejszy spadek notujemy w przypadku udziału w rezurekcji – o 20 punktów procentowych w stosunku do 2006 roku.

Stosunkowo liczna grupa respondentów (nieco mniej niż jedna trzecia – 29%) deklaruje, że zachowuje wszystkie z wymienionych praktyk wielkopostnych i wielkanocnych. Z drugiej strony jedna dziesiąta badanych (10%) twierdzi, że nie zachowuje żadnej z nich.

CBOS

RYS. 4. Liczba wskazanych praktyk wielkopostnych i wielkanocnych zachowywanych osobiście przez respondentów

Zróznicowanie liczby wskazywanych praktyk wielkopostnych i wielkanocnych można tłumaczyć przede wszystkim poziomem zaangażowania w praktyki religijne². W dalszej kolejności rolę odgrywają tu płeć i wiek, a więc zmienne silnie powiązane z aktywnością religijną: kobiety i osoby starsze częściej niż mężczyźni i osoby młodsze uczestniczą w praktykach religijnych, częściej też zachowują tradycje, o które pytaliśmy. Można także zauważyć wpływ wielkości miejscowości zamieszkania (im mniejsza miejscowość, tym większa liczba wskazanych praktyk) oraz wykształcenia (im niższe, tym więcej zachowywanych praktyk).

TABELA 2. ŚREDNIA LICZBA WSKAZANYCH PRAKTYK WIELKOPOSTNYCH I WIELKANOCNYCH ZACHOWYWANYCH OSOBIŚCIE PRZEZ RESPONDENTÓW

		Średnia	Odchylenie standardowe
Ogółem		4,27	2,47
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	6,50	1,48
	Raz w tygodniu	5,83	1,46
	1–2 razy w miesiącu	4,70	1,93
	Kilka razy w roku	2,61	1,79
	W ogóle nie uczestniczy	0,75	1,25
Płeć	Mężczyźni	3,91	2,55
	Kobiety	4,60	2,35
Wiek	18–24 lata	3,53	2,56
	25–34	3,83	2,45
	35–44	4,00	2,40
	45–54	4,20	2,60
	55–64	4,87	2,25
	65 lat i więcej	4,67	2,46
Miejsce zamieszkania	Wieś	4,86	2,21
	Miasto do 19 999	4,50	2,51
	20 000 – 99 999	3,90	2,49
	100 000 – 499 999	3,84	2,45
	500 000 i więcej mieszk.	2,70	2,62
Wykształcenie	Podstawowe/gimnazjalne	4,47	2,43
	Zasadnicze zawodowe	4,72	2,30
	Średnie	4,14	2,51
	Wyższe	3,95	2,55

² Potwierdza to analiza drzewa decyzyjnego (moduł *IBM SPSS Decision Trees*).

Poza tradycjami pobożnościowymi zachowywanymi osobiście, pytaliśmy także badanych o to, jak przeżywa się Wielki Post i Wielkanoc w ich rodzinach. Niemal powszechnie praktykowane jest święcenie pokarmów w Wielką Sobotę oraz dzielenie się z najbliższymi święconym jajkiem (po 93%). Niemal podobnie liczny odsetek ankietowanych (90%) deklaruje, że wysyła życzenia świąteczne: za pośrednictwem internetu lub SMS-ów (79%) lub tradycyjnych kartek (40%).

Bardzo szeroko rozpowszechniony jest także domowy wypiek tradycyjnych ciast (78%) oraz święcenie palemki w Niedzielę Palmową (77%).

TABELA 3

Które z wymienionych praktyk religijnych i zwyczajów wielkopostnych oraz wielkanocnych są zachowywane w Pana(i) rodzinie?	Wskazania respondentów według terminów badań						
	III 1998	III 1999	IV 2000	III 2005	III 2012	III 2018	III 2020
	w procentach						
Święcenie pokarmów w Wielką Sobotę (tzw. święcone)	95	93	94	96	93	92	93
Dzielenie się z najbliższymi święconym jajkiem	94	94	95	95	93	92	93
Święcenie palemki w Niedzielę Palmową	86	85	86	88	85	82	77
Domowy wypiek tradycyjnych wielkanocnych ciast, np. mazurków	82	86	82	78	81	74	78
Obchodzenie zwyczaju śmigusa-dyngusa w tzw. lany poniedziałek	84	86	84	82	80	71	71
Nawiedzenie Grobu Pańskiego w Wielki Piątek lub Sobotę	80	83	81	79	79	74	72
Malowanie pisanek	79	80	79	76	75	67	71
Wysyłanie tradycyjnych kartek z życzeniami świątecznymi	92	93	89	79	67	44	40
Wysyłanie życzeń za pośrednictwem SMS-ów lub internetu	*	*	*	*	*	77	79
Zwyczaj zajączka, czyli obdarowywanie dzieci upominkami	*	*	*	58	62	60	62

* W poprzednich latach nie badaliśmy tego zwyczaju

Nieco mniej rozpowszechnione są: nawiedzenie Grobu Pańskiego (72%), obchodzenie śmigusa-dyngusa (71%), malowanie pisanek (71%), a także zwyczaj zajączka, czyli obdarowywania dzieci upominkami (62%).

Deklaracje te różnią się w pewnym stopniu w zależności od sytuacji życiowej respondentów. W gospodarstwach domowych, w których mieszkają dzieci, nieco częściej niż w innych kultywuje się tradycje takie jak poświęcenie palemek (83%), malowanie pisanek (81%), śmigus-dyngus (84%), a także – co oczywiste – zajączek (68%).

TRZY MODELE ŚWIĘTOWANIA

Analiza czynnikowa zastosowana do indywidualnych i rodzinnych zwyczajów, o które pytaliśmy, pozwala wyodrębnić trzy modele spędzania świąt wielkanocnych³.

Pierwszy z nich koncentruje się na wymiarze duchowym: jego główne składowe to udział w Triduum Paschalnym, rekolekcjach wielkopostnych, nabożeństwie drogi krzyżowej lub gorzkich żalów, przystąpienie do spowiedzi wielkanocnej, posypanie głowy popiołem w Środę Popielcową, udział w rezurekcji, nawiedzenie Grobu Pańskiego, a w nieco mniejszym stopniu także poświęcenie palemek i zachowanie postu w Wielki Piątek.

Drugi wiąże się z kościelnymi tradycjami wielkanocnymi i obejmuje przede wszystkim poświęcenie pokarmu w Wielką Sobotę, dzielenie się święconym jajkiem, a w mniejszym stopniu poświęcenie palemek i zachowanie postu w Wielki Piątek.

Trzeci model to tradycje bardziej świeckie – malowanie pisanek, lany poniedziałek, pieczenie ciast oraz zajączek.

Zwyczaje składające się na pierwszy model (tradycje religijne) są najczęstsze wśród badanych regularnie uczestniczących w praktykach religijnych. Z kolei model drugi (tradycje kościelne) jest szczególnie charakterystyczny dla respondentów uczestniczących w praktykach religijnych mniej regularnie: 1–2 razy w miesiącu lub kilka razy w roku. Można więc powiedzieć, że Polacy luźniej związani z katolicyzmem kultywują przede wszystkim tradycje mające charakter obrzędowej religijności ludowej i skoncentrowane na samych Świątach Wielkanocnych.

Model trzeci – obejmujący tradycje związane z życiem domowym i rodzinnym – powiązany jest przede wszystkim z wiekiem: wyższą średnią wartość czynnika obserwujemy wśród młodszych badanych.

³ Bardzo zbliżone wyniki analizy czynnikowej uzyskane zostały także w roku 2018 – zob. komunikat CBOS „Wielkanoc 2018”, marzec 2018 (oprac. A. Głowacki).

TABELA 4

Praktyki wielkopostne i wielkanocne zachowywane przez badanych osobiście lub w ich rodzinach	Wyniki analizy czynnikowej – ładunki czynnikowe		
	Czynnik 1 (tradycje religijne)	Czynnik 2 (tradycje kościelne)	Czynnik 3 (tradycje rodzinne)
Udział w kościelnych obchodach Triduum Paschalnego (w Wielki Czwartek, Piątek lub Sobotę)	0,805	0,036	0,063
Udział w rekolekcjach wielkopostnych	0,798	0,059	0,016
Udział w nabożeństwie drogi krzyżowej lub gorzkich żalów	0,786	0,047	0,036
Przystąpienie do spowiedzi wielkanocnej	0,734	0,201	0,004
Posypywanie głowy popiołem w Środę Popielcową	0,718	0,223	0,045
Udział w rezurekcji	0,705	0,044	0,121
Nawiedzenie Grobu Pańskiego w Wielki Piątek lub Sobotę	0,662	0,318	0,138
Poświęcenie palemki w Niedzielę Palmową	0,525	0,481	0,180
Zachowanie postu w Wielki Piątek	0,490	0,484	0,016
Poświęcenie pokarmu w Wielką Sobotę (tzw. święcone)	0,210	0,809	0,132
Dzielenie się z najbliższymi święconym jajkiem	0,045	0,763	0,165
Malowanie pisanek	0,020	0,141	0,711
Obchodzenie zwyczaju śmigusa-dyngusa w tzw. lany poniedziałek	0,044	0,076	0,672
Domowy wypiek tradycyjnych wielkanocnych ciast, np. mazurków	0,239	-0,022	0,599
Zwyczaj zajączka, czyli obdarowywanie dzieci upominkami	-0,059	0,124	0,540
Wysyłanie życzeń (za pośrednictwem SMS-ów, internetu lub tradycyjnych kartek)	0,095	0,360	0,381

Wyniki analizy głównych składowych – w tabeli prezentowane są ładunki czynnikowe w rozwiązaniu rotowanym (rotacja ortogonalna metodą Varimax z normalizacją Kaisera), niosące informację o stopniu powiązania pierwotnej zmiennej z daną składową w skali |0-1|; moc wyjaśniająca modelu to 53% wariacji zmiennych wyjściowych.

Wielkanoc to dla Polaków przede wszystkim czas rodzinny. Niezależnie od tego, czy w ich postrzeganiu świąt dominuje wymiar duchowy, tradycyjnie kościelny czy świecki, Wielkanoc wiąże się z aktywnością społeczną. Przeżywa się ją wspólnie: z bliskimi, w domu rodzinnym lub w kościele, z innymi wiernymi. Nawet ci, dla których nie jest to przeżycie religijne, traktują często święta jako okazję do spotkania z przyjaciółmi.

W tym roku ze względu na sytuację epidemiczną nie będziemy mieli okazji do kultywowania tradycji świątecznych, które – jak wskazują omówione wyżej wyniki badania – są wciąż szeroko rozpowszechnione w naszym kraju.

Przeżywanie Wielkiego Postu i Wielkanocy zmienia się oczywiście wraz z upływem czasu (w skali długich trendów najbardziej widoczny jest spadek odsetka badanych uczestniczących w aktywnościach tworzących religijny model przeżywania świąt), są to jednak przemiany dość powolne. Nie wiadomo, jak tegoroczna, wymuszona okolicznościami przerwa w kultywowaniu praktyk wielkopostnych i wielkanocnych wpłynie na ich żywotność w dłuższej perspektywie.

Opracował

Antoni Głowacki